

Het zaad, dat Bolland heeft uitgestrooid, is voor verreweg het grootste gedeelte in onvruchtbaren bodem gevallen. Het was trouwens een woord van hemzelf indertijd, dat het weer nacht zou worden in de filosofie in ons land, wanneer hij er niet meer zou zijn. Van overdrijving is deze uitspraak niet vrij te pleiten, doch het aantal van zijn leerlingen, dat zich een wetenschappelijke naam heeft veroverd en de hij Bolland opgedane Hegeliaanse denkbeelden getrouw is gebleven, is zeer zeker te tellen.

Waarom dit is toe te schrijven? Behalve aan het moeilijk doordringbare doornige kluupelhout dezer wetenschap, o. m. aan het feit, dat zijn onderwijsmethode rhapsodisch was en den leerling met weinig geduld behandelde. Had hij zijn gehoor — niet alleen onder de universitaire jeugd in Leiden, maar ook bij de dikwijls weinig ontwikkelde van beide seksen in andere steden — meer aanknopingspunten trachten te verschaffen, hij zou tegelijk strengere eischen hebben gesteld en daarmee vanzelf een selectie hebben bewerkstelligd onder de velen, die zich nu aan zijn welsprekend woord een roos hoorden.

Deze expansiviteit, die over moeilijkheden heen gleed, waarmee hij zelf geen weg moet hebben weten en die te weinig aandacht besteedde aan het leggen van de fundamenten, heeft tot ontwrichting van zwakke geesten bijgedragen. Vele degelijke studenten zijn ook door herhaalde polemieken tegen ambtgenooten ver van zijn colleges gebleven. Zij, die er wel kwamen, werden van meer kritischen zin vervuld dan op dien leeftijd heilzaam is. Men werd bij Bolland steeds herinnerd aan een brief, dien merkwaardigerwijs zijn meester Hegel zelf, die anders de openbaarheid nooit heeft geschurd en de klappen ook wel kon uildelen als het te pas kwam, eens aan zijn toenmaligen vriend Schelling heeft geschreven. Hegel uitte er daarin zijn verwondering over, dat Fichte er zich niet toe bepaalde een klein troepje leerlingen stil op te kweken, om de anderen aan zichzelf over te laten. Zijn onze inlichtingen juist — en de verschijnselen wijzen wel daarop — dan hebben de treurige ervaringen van de laatste jaren Bolland echter meer en meer in zichzelf doen terugtrekken en wellicht in een ander ysterste laten vervallen.

Het moet hem vooral hebben gegriefd, dat hij uit den kring zijner leerlingen het verwijt heeft gehoord, Hegel op cardinale punten verkeerd gereproduceerd te hebben. Wij herinneren aan het voor eenige jaren verschenen en in onze kolommen besproken boekje van den heer K. J. Pen. Andere leerlingen, met een zekeren naam op het gebied der bijzondere wetenschappen zag hij daarentegen met de groote geluchten van den meester omgaan op een wijze, die hem ten slotte wel twijfelmoedig moet hebben gemaakt over de resultaten van zijn onderwijs.

Dat hij niettemin voor alles de vereerde voor-ganger is gebleven, die nieuwe perspectieven heeft gebracht in de oefening van de filosofie in Nederland en daarbij zijn gansche persoonlijkheid heeft ingezet, staat vast.

Met enkele woorden mag dan nog Bolland's werkzaamheid op het gebied der taalkunde en der godsdienstwetenschap worden herhaald. Reeds verscheidene jaren oud is zijn boekje over de Alt-Hellenische Wortbetonung en bekend zijn vooral zijn latere geschriften over de vraag, of Jezus geleefd heeft. Verder hebben vooral het Roomsche Katholieke geloof — hij was reeds vroeger van roomsch protestant geworden — de theosofie en de vrijmetselarij zijn polemische belangstelling gehad.

Bolland is in 1854 te Groningen geboren en eerst onderwijzer geweest. Daarna werd hij op zijn door zelfstudie verworven akte middelaar Engelsch in 1881 benoemd tot leeraar in het Engelsch aan de hogere burgerschool te Batavia. Vijftien jaren later, nadat hij zichzelf Grieksch en Latijn had geleerd en daarmee in de theologie en filosofie was doorgedrongen, volgde zijn benoeming tot hoogleeraar in de wijsbegeerte te Leiden, waar hij met een rede over Verandering en Tijd als opvolger van Land zijn intrede deed en spoedig onder de Hegeliaansche suggestie geraakte. Verscheidene werken van Hegel heeft hij opnieuw met aantekeningen voorzien uitgegeven. Van zijn eigen latere filosofische werken noemen wij het Collegium logicum, De Natuur en De zuivere Rede. Uit den tijd van zijn pennestrijd met Schaefferman dateren de Oude gegevens uit het verre verleden der kerk, Roomsche historie enz. Over het leven van Jezus: De groote vraag, de Evangelische Jezus enz.

Eenige jaren geleden is een marmeren buste van hem, aangeboden door een aantal leerlingen en uitgevoerd door Termote, in het Rijksmuseum geplaatst.

In deze beoordeeling schuilt veel waars.

Bollands invloed slook zienderoogen.

In sommige theologen als Dr. A. H. de Hartog bleef die evenwel merkbaar.

Ook onder gestudeerden in andere wetenschappen had Bolland zijn vererders.

Nu behoeft niet van hem te worden gelogd, dat hij heenging zonder begeerd te zijn.

Had hij langer geleefd, misschien wel.

Een orthodox hoogleeraar.

Thans heb ik het over een hoogleeraar, die pas zijn ambt heeft aanvaard, Dr. J. A. Cramer.

Minister De Visser, die de benoeming van dezen zijn vriend als onvergankelijke post op de debetzijde van zijn ministerschap heeft staan en den schijn op zich laadde, te staan onder den dwang van een zekeren coterie-geest, heeft den euvelen moed gehad hem orthodox te noemen.

Hoe orthodox hij wel is, blijkt misschien het sterks uit het feit, dat de moderne schrijver van

de rubriek „Godsdienstig Leven in Nederland” in het „Alg. Handelsblad”, Dr. C. E. Hooykaas, van Dr. Cramers pas verschenen boek zulk een gunstige, in sommige opzichten zelfs geestdriftige recensie gaf.

Hij noemt Dr. Cramer ethisch militant, in tegenstelling met het vroegere; ethisch-irenisch.

De hoogleeraar is volgens hem strijdvaardig naar links, slagvaardig naar rechts.

Als blijk van dit laatste memoreert hij:

Met dat al maakt de schrijver onder eenige plichtplegingen zich toch resoluut van het Protestantisch dogmatisme af. De leer der Drieëenheid is voor ons denken kortaf onhoudbaar; wij zijn er ten eenenmale van vervreemd, en met het oog op de jongeren vooral is dit dogma een bezwarende last.

Dat Dr. Cramer de Drieëenheid Gods loochent, wisten wij reeds lang. Toch is het goed hiervan te worden herinnerd. En men vraagt zich niet te meer verwondering af: houdt minister De Visser dat voor orthodox?

Dr. Hooykaas constateert ook triomfantelijk, dat prof. Cramer het liberale Jezus-beeld doet herleven. Hoe kritisch de hoogleeraar ook tegenover de evangeliën staat, Handelingen 2:36 is voor hem echt. Waarom? Omdat het overeenkomt met zijn ervaring. Dit schijnt een wonderlijke bewering.

Maar de omgang met dr. Cramer's boek geeft de verklaring voor zoo wonderlijke bewering: dit woord — ach, 't komt overeen met de ervaring van den schrijver. Zou 't dan niet echt wezen? Wonderlijk, nog eens, schijnt ons dr. Cramer's standpunt, maar de eer zij hem gebracht, dat hij het zonder omwegen blootlegt. Als iemand ons de ethische doorsneming van innerlijke Godservaring en beroep op geschiedenisfeiten duidelijk zal maken, dan moet hij het zijn. Centraal is hier het geloof aan den uit het graf herrezen Heer. Wezenlijk is hier verschil met het „liberale” Jezus-beeld, door dr. Cramer wel uitvoerig en herhaaldelijk bestraden en als een „romantische sentimentaliteit” gehoord, maar met dat al — in zijn eigen schoone opstel „Jezus” gereconstrueerd, neen, herleefd. Met reden; ik meen dat deze voorstelling veel minder veronderd is dan radicale en reactionaire theologen beweren.

Op grond van ervaring wil prof. Cramer nog aan de opstanding van Christus vasthouden.

De redacteur van het Handelsblad wijst op het tegenstrijdige in dit beoog en zet den Utrechtschen hoogleeraar aldus vast:

Maar — terwijl men op 't punt van tal van wonderverhalen met dr. Cramer zeer wel tot een vergelijk zou kunnen komen, op één punt blijft het: de Opstanding uit het graf. Dr. Cramer acht het geloof daarin onmisbaar, wil het Christelijk geloof niet vervluchten tot een ideeën-complex; nu ja, maar vooral: hij gelooft het zelf en spant alle macht in om verstandelijk dit geloof te rechtvaardigen. Weliswaar erkent hij, dat de Opstanding niet in den gewonen zin een historisch feit mag heeten (blz. 189), dat het kritisch onderzoek niet verder komen zal dan tot het feit, dat er discipelen geweest zijn, die aan de opstanding hebben geloofd (blz. 191), maar niettemin stelt hij vast, dat de geloofservaring van hemzelf met duizenden anderen spreekt van een overwinning van den dood door Christus en van Zijn opstanding uit het graf. Ik meen met deze samenvatting den schrijver niet te kort doen. Maar toch sta ik verbaasd over de onredelijkheid der bewering en de duidelijke verwarring van geestelijke ervaringen en feiten uit de geschiedenis. Wij voegen dr. Cramer toe, wat hij in zake de Drieëenheid zoo scherp en goed aan anderen zegt (blz. 198):

„Maar men make toch onderscheid tusschen het mysterie en de formulering daarvan!”

En verder, wederom in dit voor zijn eigen beoog zoo gevaarlijke hoofdstuk tegen het onkeukelijk dogmatisme, als dr. Cramer zegt (blz. 211): „Een eeuwige generatie van den Zoon uit den Vader kan men moeilijk „ervaren” — vragen wij: kan men het ledige graf wel ervaren, de hemelvaart van Jezus en het zitten ter rechterzijde der al macht Gods even zoo wel ervaren?”

Intusschen hebben Kamerleden aanmerking gemaakt op Dr. Cramers benoeming.

De „Amsterdamsche Kerkbode” gaat eenige jaren terug, toen Dr. Cramer als predikant heel wat stof opvoegde door zijn stelling, dat ten aanzien van den Heere Jezus geen feit en geen woord vast stond.

En vervolgt dan aangaande het voorloopig verslag:

Het trof ons daarin te lezen, op welke manier de minister, die in dezen de verantwoordelijkheid draagt, deze opmerkingen heeft beantwoord.

Het heeft niet bewezen, dat de benoemde niet voor orthodox kon worden gehouden; en dat niet tegenstaande de boven medegedeelde uitslating aangaande den Middelaar, welke tot dusverre nog volledig voor zijne rekening staat, daar ons althans van eene herroeping daarvan niets bekend is.

Prof. Grosheide noemt in „Noord-Hollandsch Kerkblad” het antwoord van den minister lamelijk. Hij acht de vragen niet gelukkig gesteld. En hij geeft er een proeve van, hoe ze eigenlijk hadden moeten worden ingeleed.

Maar als de vragen nu eens zóó aan den Minister waren gesteld:

1. Is de Minister niet van oordeel, dat waar

in het algemeen gesproken in Nederland op dit oogenblik drieërlei theologische richting heerscht, de moderne, de ethische en de Gereformeerde, en waar de modernen te Leiden hoogleeraren vinden, de ethischen te Groningen, het wenschelijk was geweest indien in de vakature te Utrecht ook ditmaal gelijk vorige malen, een Gereformeerde was benoemd?

2. Is de Minister niet van oordeel, dat in de laatste vakature in de Theologische Fakulteit te Utrecht tot hoogleeraar is benoemd iemand, die reeds een leeftijd heeft bereikt, die alleen in buitengewone gevallen geen bezwaar kan zijn om tot hoogleeraar te worden aangesteld?

3. Is de Minister niet van oordeel, dat te Utrecht tot hoogleeraar in de Kerkgeschiedenis iemand is benoemd, die tot dusver slechts van een zeer klein onderdeel der Kerkgeschiedenis werk had gemaakt en zich veelal op ander gebied heeft bewogen, terwijl toch op de voordracht van Curatoren kerkhistorici geplaatst waren?

dan vermoeden we, dat de Minister, theoloog als hij is, niet zijn bevreemding had uitgesproken, maar gedwongen was geworden op de principiële kwestie in te gaan.

Speculeeren.

Ernstig hebben we tegen zulk een „orthodoxie” te getuigen.

Als dat orthodox is, wat is dan heterodox? Maar nooit mogen onze kerken op haar orthodoxie inslapen.

Nooit mag vergeten, dat er onder ons zelfs zonden worden bedreven, die men nu eigenlijk zoo erg niet vindt.

Tot die zonden behoort ook het speculeeren. Daarop vestigt het weekblad „Timotheus”, zoo geschikt voor het Christelijk gezin, de aandacht.

Speculeeren wil eigenlijk zeggen: rondkijken, waarnemen, onderzoeken, en het woord werd vroeger alleen gebruikt op het gebied van de wetenschap. Toen bijvoorbeeld Issaie Newton door nadenken over zijn waarnemingen de wet van de zwaartekracht ontdekte, of toen Kant zijn beschouwingen gaf over „het verhevene en het schoone”, was dat speculatie in den eigenlijken zin van het woord. Speculeeren is dus, het resultaat van zijn waarnemingen en zijn overpeinzingen samenvatten.

Maar het woord werd vroeger ook wel gebruikt tot aanduiding van een bijzondere soort van handels- of bedrijfsondernemingen. Wanneer menschen geld bijeenbrengen om bijvoorbeeld een goudmijn of een diamantgroeve te ontginnen, of om handel te drijven met onbekende, onbeschaafde landen en volken, dan bestond de mogelijkheid van groote winst naast de mogelijkheid van groot verlies; dan mocht men wel terlege rondzien en overwegen, wat men deed, en dan heette zulk een onderneming een spekulatieve onderneming.

En zo heeft speculeeren de beteekenis gekregen van handel drijven met de niet te berekenen kans op groote winst, waarnaast de kans op groot verlies bestaat. Zoo is er veel gespeculeerd in grond in de nabijheid van groote steden. Breidt zulk een stad zich uit, dan is die grond tegen hoogen prijs te verkoopen als bouwterrein. Maar de kans op uitbreiding is van te voren niet volkomen te berekenen. En juist die onzekerheid is voor sommige personen de prikkel tot speculeeren evenals bij het dobbelspel.

Vroeger waren er slechts betrekkelijk weinig menschen, die zich met speculatie inlieten. Sedert den oorlog en vooral na den oorlog is de speculatie zucht doorgedrongen tot groote kringen van het volk.

De oorzaak daarvan is de onzekerheid, waarin alles zich bevindt. Het geld heeft geen standvastige waarde meer. De geldkoers van sommige landen is zeer laag gedaald. Evenzoo de koers van de schuldbrieven, omdat men niet weet, of de betrokken landen de rente wel ten volle zullen betalen. Wie in een ander land moet inkoop en naar een ander land verkoopen, weet niet met zekerheid, wat hij moet betalen of wat hij zal ontvangen. En ook in het eigen land stijgen en dalen de prijzen, en maken de winst onzeker.

Daar komt bij, dat menigeen verarmd is, en met speculeeren er weer bovenop hoopt te komen. Bij het rijzen en dalen der koersen en der prijzen bestaat de kans op plotselinge winst, en menigeen laat zich door dien prikkel verleiden tot koopen en verkoopen, niet om handel te drijven, maar alleen om winst te maken. Zoo is het speculeeren in onze dagen algemeen geworden, en ook geloovige Christenen doen er aan mee.

Nu is stellig niet alle koopen en verkoopen van staatspapieren en dergelijke af te keuren. Wanneer iemand zijn eigen vermogen of dat van een ander te beheeren heeft, dan kan hij voor de vraag komen te staan: Moet ik dit of dat papier verkoopen of behouden? Wanneer hij dan aan de beurs een effect laat koopen, dat voor betrouwbaar geldt, en wanneer hij een ander stuk van de hand doet, omdat het hem niet meer vertrouwd lijkt, dan is daar van Christelijk standpunt niets tegen in te brengen.

Geheel anders wordt echter de zaak, wanneer iemand geldswaardige papieren koopt, uitsluitend met het doel, ze weer te verkoopen, zoodra de koers hooger is geworden, om dan terstond weer andere te koopen tegen lage koers en deze op hun beurt weer van de hand te doen. Dan krijgen we het speculeeren in den verkeerden zin van het woord. Het lijkt uitwendig op het vorige, maar het verschilt er totaal van, zoowel in de beweegredenen als in de gevolgen. Dan is het uitgangspunt niet de gedachte aan het voorzichtig beheeren van het kapitaal, maar alleen de begeerte, om door den toevalligen stand van de koersen zooveel mogelijk winst te maken, en dat draagt niet. Over het vermogen, op die wijze verkregen, schrijft Salomo: „Goed van ijdelheid gekomen, zal ver-